

Предраг Ж. ПЕТРОВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 7. 12. 2022.
Прихваћен: 22. 2. 2023.

КЊИЖЕВНОСТ, КУЛТУРА И ПОЛИТИКА У ДИПЛОМАТСКИМ ПИСМИМА РАСТКА ПЕТРОВИЋА

Радећи у југословенским дипломатским представништвима у Риму, Чикагу и Вашингтону, Растко Петровић је оставио пажње вредна дипломатска писма и извештаје који дају драгоцене увиде у његове политичке погледе, уметничка интересовања и учешће у организовању културних активности које су промовисале југословенску културу. Посебно је занимљива богата Расткова дипломатска активност у Америци, од половине тридесетих година до краја Другог светског рата, испуњена бројним контактима са државном администрацијом, страним дипломатама, културним и академским институцијама, представницима наше дијаспоре и удружењима југословенских исељеника.

Кључне речи: Растко Петровић, дипломатија, дипломатска писма, политика, књижевност, култура, Америка, Југославија.

Поред тога што има изузетно место у књижевности Растко Петровић је и значајна фигура српске дипломатије прве половине прошлога века. Иако није био дипломата највишег ранга, попут његових савременика, књижевника Милана Ракића, Јована Дучића и Иве Андрића који су били краљевски посланици, него је, попут Милоша Црњанског и Станислава Винавера који су били аташеи за културу и штампу, био на нижим позицијама – конзула, отправника послова и секретара посланства, Растко је на овом пољу имао пажње вредну улогу, поготову у контексту српско-америчких политичких и културних односа. Од краја двадесетих година прошлога века па до преране смрти у Вашингтону 1949, могу се пратити интензивне везе између Расткове дипломатске каријере и књижевног стваралаштва. Као што су Дучићеви путописи *Градови и химере*, Црњанскова књига *Код Хитлерборераца* или Андрићев роман *Травничка хроника* настали као непосредни, књижевни резул-

* pedja611@yahoo.com

тат дипломатског ангажмана њихових аутора, тако и путопис *Африка* и други део романа *Дан шести* свој настанак дугују Петровићевој професионалној каријери. С друге стране, као што се у Ракићевим или Дучићевим дипломатским писмима могу уочити многи књижевни квалитети, слично би се могло рећи и за Расткову дипломатску преписку.

У Растковој дипломатској каријери јасно се издвајају два периода: први, проведен у Риму од 1926. до 1930. године, и други, у Америци од 1935. до 1945. У Риму је најпре био писар конзулата да би у мају 1928. био премештен у посланство Краљевине СХС где је шеф мисије био угледни песник и дипломата Милан Ракић. Из овог периода датира Петровићево пријатељство са Миланом и Милицом Ракић, осведочено дугогодишњом преписком која је драгоцену не само због увида у нека Расткова уметничка интересовања него и због тога што, повремено, има и литерарну вредност, попримајући путописну или исповедну форму. Захваљујући Ракићевом разумевању и предусретљивости, Растко је имао прилику да често путује Италијом, што је оставило трага у његовој најпознатијој књизи, кратком роману *Људи говоре* (1931), и да од децембра 1928. до јануара 1929. борави у западној Африци, о чему ће писати у путопису *Африка* (1930). У овом раду задржаћемо се Растковим писмима упућеним што Милану што Милицу Ракић. Иако спадају у приватну а не у званичну дипломатску преписку, она садрже делове који су извештаји о стању у мисији за време посланиковог одсуства, док у појединим описима и запажањима, свакако, имају и књижевне квалитете. Заправо, за време боравака у Риму Петровић ће сачинити само две званичне дипломатске депеше које ће послати Министарству иностраних дела у Београду, настале у време док је краткотрајно замењивао одсутног конзула, децембра 1927. и јануара наредне године. То су сувопарни извештаји о стању италијанске економије, привреде и пољопривреде, али који сведоче о Растковом добром познавању чињеница и упућености у ове области. За разлику од њих, приватна писма упућена брачном пару Ракић препуна су Расткових књижевних и уметничких запажања, међу којима су и чињенице драгоцене за разумевање његове поезике. Тако у писму Милану Ракићу од 16. јануара 1930. Растко обавештава свог надређеног колегу и пријатеља о намери да напише есеј о томе како су познати књижевници доживели Рим, да би на крају поменуо и да се спрема да прочита Џојсов роман *Уликс*, који је у посланство донео саветник Божидар Пурић:

Г. Саветник је купио *Улиса* од Џојса, плативши га 85 лира. Ја сад са узбуђењем гледам књигу на његовом столу, чекајући дискретно да је расече и прочита, па да дођем и ја на ред (Петровић 1994: 222).

Сусрет са Џојсовим романом биће једна од прекретница у Растковом стваралаштву. Откриће тока свести и његових многоструких приповедачких и језичких могућности испољиће се већ у завршном делу књиге *Људи говоре*, а потом и првој целини романа *Дан шести*, који је настајао у првој половини тридесетих година.¹ Писма из „римског” периода Расткове дипломатске

¹ Види о томе: Петровић П. 2013.

службе откривају и нека заједничка Ракићева и Петровићева интересовања, не само књижевна него и музичка. Тако у једном од писама упућених Милицы Ракић Растко помиње разговор који је се њеним супругом имао о Менделсону:

Кажите, молим Вас, Господину Ракићу да се ретко на шта тако поносим као на то што сам погодио да је ствар од Менделсона. Не значи ништа, ал тако! (Петровић 1994: 239).

У писмима насталим током многобројних Расткових путовања по Италији налазе се и надахнути поетски описи, какав је онај у писму из Асизија, упућеном Милану Ракићу априла 1929. У градићу који је опчињено и Црњанског у *Љубави у Тоскани*, Растко доживљава ноћно открочење у којем се месец успиње изнад његовог срца, посматра улице на којим играју девојке и пије се вино, да би потом, у стању дионизијске опијености, исповедао Ракићу свој интимни, животни бол од којег може да побегне једино у поезију:

Сигурно је да се некад нешто сломило у мени, ко зна од чега и ко зна кад. Да имам снажан карактер ја бих учинио оно што сам Вам једном говорио; чекати стрпљиво крај живота када живот до тог краја није апсолутно величанствен – можда је недостојно. Можда су сви људи у тридесет година слоњени. Како би било добро бити препорођен човек који никада није приметио да је предео леп, да је извесној коинциденцији догађаја сублимност да се поезије рађа тамо где осећања превазилазе оно што је свакодневно. (...) Нисам ли човек који као да се бори кроз живот и више за емоцију но за хлеб (Петровић 1994: 213).²

Расткова писма из времена службовања у Италији, очекивано, садрже и бројна упућивања на историју и културу тога поднебља. Ипак, она често призивају и српску историју и књижевност. Описујући путовања од Аквиле до Рима, Растко се у једном писму из јануара 1930. године, очаран лепотом природе, присећа стихова из епске песме о Старом Вујадину у којима девојка куне своје чарне очи, „чарне очи да не би гледала”.

Након четири године проведене у Риму, Растко Петровић се вратио у Београд, где је распоређен на место писара а потом и секретара у Министарству иностраних дела. Жеља да оде у Америку услишена му је септембра 1935. када је указом краљевских намесника премештен за вицеkonzула у Чикагу, у који стиже 14. новембра исте године. О томе опширно извештава у писму упућеном Милицы Ракић:

Рећи ћу Вам само да су ми при поласку казали да ће ми требати шест месеци да заволим Америку. Од првог часа, међутим, од момента када се профил Њујорка појавио кроз маглу, чини ми се да сам је заволео. Истина, првих десетак дана био сам без даха, стегнутог срца и ошамућен. Све је изгледало као у оном римском тунелу под Квириналом. И онда се лаганао открије да је Америка једна пасторална земља, највећа пасторална земља на свету, са безмерним осунчањима, сенкама, разливеним водама, ветровима. Кампања Романа или Шумадија милион пута увећана. Усред милионских градова, стоспратних билдинга и шестоструке реке аутомобила, људи су задржали кампањерски излед, детињску ведрину и гостољубље, које је за нас позне Европљане, наико се хвалимо гостољубљем, потпуно

² Растко је ово писао у заносу. На крају писма извињава се Ракићу јер „стил мора да је страхан у овом писму; не смем ни да га читам поново, ни да га поправам јер га онда не бих послао” (Петровић 1994: 214).

фантастично. (...) Цео тај темпо изгледа лудачки, детињаст и без срца, а у ствари је проткан таквом ведрином, одмереношћу и таквом детињском и кампањерском романтиком, да је Америку заиста немогуће не заволети (Петровић 2003: 229–231).

У наредних десет година развиће богату дипломатску, политичку и културну активност радећи у конзулатима у Чикагу и Њујорку, као и у посланству у Вашингтону, где је шеф југословенске мисије био Константин Фотић. Растко је успешно наставио своју дипломатску каријеру али и књижевни рад, фокусиран првенствено на монументални роман *Дан шести*, чија се друга половина одвија управо у Сједињеним Америчким Државама. Као и за време службе у Риму, велика страст биће му путовања – по савезним државама, затим Канади, Мексику и Куби. Посебно га је занимала култура Индијанаца и афро-америчка духовна музика. Одржавао је везе и са академским и књижевним круговима а за нашу књижевност посебно је важно Растково познаство и преписка са Албертом Лордом, тада младим славистом, који ће превести први део романа *Дан шести* на енглески језик.³

Расткова дипломатска активност у Америци била је испуњена бројним контактима са америчком администрацијом, страним дипломатама, културним и академским институцијама, представницима наше дијаспоре и удружењима југословенских иселеника. Иако је из овог периода Расткове дипломатске службе сачувано знатно више писама, првенствено оних званичних, која су упућена министарству у Београд, индикативно је да су она настала у релативно кратком периоду, од јуна 1936. до октобра 1937. године. Наиме, Растко је тада, у два наварата, замењивао посланика Фотића, те као отправник послова слао различите извештаје у Београд. У тим писмима јасно се издвајају три велике групе тема: унутрашња и спољна политика Сједињених Америчких Држава, стање и сукоби у југословенској емиграцији и, коначно, питања везана за културне везе и сарадњу Краљевине Југославије и САД.

Растков прелазак у посланство у Вашингтону збио се у време интензивне кампање за председничке изборе, тако да је његова пажња била усмерена на активности актуелног америчког председника и сигурног кандидата за нови мандат Френклина Рузвелта. Извештаји које је Петровић слао претпостављенима биле су детаљне и врло проницљиве политичке анализе једног осетљивог тренутка у америчкој спољној политици, у време експанзије фашизма у Европи и јапанског империјализма у Азији. Та званична дипломатска писма свакако демантују оцене које су о Растку имали Црњански, у *Ембахадама*, и Марко Ристић, у есеју *Три мртва песника*, као аполитичном или за политику потпуно невештом интелектуалцу. Растко не само да пажљиво прати, пореди и анализира Рузвелтове наступе пред домаћом и иностраном јавношћу него даје и своје процене даљег развоја ситуације везане за америчку прокламовану неутралност. Наиме, у то време, 1936. године, док су последице велике економске кризе још увек видљиве, америчка политичка елита заговара немешање у грађански рат у Шпанији и дистанцу од „политички експлозивне Европе”. Међутим, све веће јапанско-немачко приближавање као и могу-

³ Више о томе: Петровић П. 2021.

ћност да се ратни и идеолошки сукоби са старог континента прелију на остатак света, може лако да доведе у питање политику неутралности коју у том тренутку заговара Рузвелт.

Све то даје на знање америчким политичким људима да се Америка може наћи пред одсуднијим историјским догађајима но што су били они у Великом рату, и да, ако ти догађају узму светске размере, она неће моћи остати скрштених руку без опасности да претрпи крах због своје пасивности, сличан и из сличних разлога као онај финансијски пре неколико година, само са много дубљим последицама (Петровић 1994: 68).

Наговештаје промене америчке спољне политике Петровић види у интензивирању царинског сукоба између САД и Немачке, јер вашингтонска администрација жели да заштити своје тржиште од јефтине немачке увозне робе. Док Рузвелт у предизборној капањи говори о напору да сачува пацифистичку доктрину и начела демократије, Растко примећује да штампа преноси вест о изградњи нових америчких ратних бродова велике носивости који се шаљу у Перл Харбург.

Расткови дипломатски извештају посвећени су анализи стања америчког друштва и противуречности њене гласовите демократије. Ова питања важна су не само због сагледавања ауторових политичких погледа него и у контексту његовог рада на другом делу *Дана шестог*. Приповедач романа не упушта се у развијеније политичке анализе. Ипак, уочљиво је да се у појединим поглављима, у којима главни јунак Стеван Папа-Катић упознаје представника вашингтонског естаблишмента, развија слика Америке која је у знаку крхости друштвеног система. Испод танке копрене демократије и углађености тињају социјалне напетости, колективне психозе и индивидуална незадовољства. У писму које септембра 1936. године шаље Министарству иностраних дела, Растко, у форми развијеног политичког есеја, истиче да је за разлику од Европе, у Америци раднички покрет контролисан како деловањем синдиката, који су под надзором политичких центара, тако и снажним утицајем мита о „америчком сну” који у великој мери обликују и подстичу медији и масовна култура. И поред недавне економске кризе, готово сваки амерички радник верује да је његов незавидни положај само привремен јер једног дана може постати финансијски магнат. Страх од комунизма, с једне, и расна дискриминација, с друге стране, чине особеност друштвеног и политичкиг система САД, који Растко описује као комбинацију фашизма, демократије и диктатуре:

У ствари политички режим који данас постоји у Сједињеним Државама и јесте једна изузетна комбинација фашистичких и социјалних смерова, усредсређених у човеку који је на врху једне, по устројству, кроз демократске земље. Влада тог човека, иако личи на диктатуру, може по сили споменутог устројства да престане кроз неколико месеци, само ако у новембру ове године тај човек не буде поново изабран за председника (Петровић 1994: 69).

Редовни део Расткових активности био је да прати америчку штампу и извештава министарство у Београду о чланцима који су се тicali Југославије. Вашингтонски и њујоршки дневни листови су 1936. и 1937. године највише пажње посветили односима у Малој Антанти, предвиђајући могући

распад овог савеза због различитих интереса држава чланица, првенствено у односима према Немачкој – док Чехословачка стрепи од могућег напада свог северног суседа и развија одбрамбене стратегије, докле је Југославија „присилена да за сређивање својих економских питања пође сарадњи са Немачком” (Петровић 1994: 94). Ипак, о председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу угледни политички магазин *Current History*, јула 1938, пише да је лидер „који је постигао врло велике успеха на економском пољу и у спољној политици” (Петровић 1994: 107). Исте године избила је у Југославији конкордатска криза, о којој је, како у једном од извештаја наводи Растко, опширно писала америчка штампа, стављајући тежиште на српско-хрватске политичке сукобе и могућности њиховог превазилажења.

Све интензивнији политички и национални сукоби пренеће се из Југославије у Сједињене Државе, што ће бити једно од главних тема дипломатских извештаја које је Растко Петровић слао Политичком одељењу Министарства иностраних дела у Београду. Убрзо након што је стигао у Чикаго, Растко ће се поводом прославе Видовдана суочити са поделама које постоје између српске и хрватске заједнице у овом граду, али и подела унутар српског исељеничког блока због неспоразума око финансирања и изградње православног храма:

На Видов-Дан, 28. јуна, у *South Chicagu* су одржана три скупа, један хрватски у оближњој шуми, као прослава стогодишњице хрватске химне, и два српска. Друштво Краља Александра је одржало свој пикник недалеко од првог а друга српска фракција парастос косовским херојима у православној цркви. Вице-Конзул Петровић присуствовао је овом парастосу (Петровић 1994: 61).

Растко је детаљно извештавао о делатности усташких, македонских и бугарских организација које су развијале антијугословенску пропаганду. Америчке власти нису томе придавале значајну пажњу али јесу комунистичким и болшевичким агентима који су долазили из Југославије и ширили левичарске идеје међу својим земљацима. У писму упућеном министарству септембра 1937. године Петровић живописно представља активности извесног Сарајлије који се лажно представља као Ђуро Клаић.

Изгледа исто тако да амерички агенти прате са особитом пажњом његов рад, под сумњом да је он неки опасни светски хоштаплер, који је раније починио неке недозвољене радње у Југославији, а можда и у другим земљама Европе (Петровић 1994: 91).

Растко Петровић је развио и богату активност у домену културне дипломатије, у чему се као књижевник и изванредан познавалац ликовних уметности изузетно сналазио. Дипломатска писма откривају његову улогу у обезбеђивању књига и стручне литературе из Југославије за водеће америчке универзитете, Јејл, Принстон, Харвард и Колумбију. Учествовао је и у организацији бројних манифестација и прослава на којима се широј америчкој јавности презентовала уметност и култура југословенских народа. У писму упућеном септембра 1939. године Милану Кашанину, управнику Музеја кнеза Павла, Растко обавештава о могућности да се у Павиљону европске

уметности у Сан Франциску одржи изложба репрезентативних радова наше новије уметности.

Можда би требало да дођете за отварање изложбе. То би ми дало прилике – ако још будем овде, разуме се, да Вам покажем мало Америке. Изненадиће Вас каквих све галерија слике овде има, колико невероватних ремек-дела и како су уређене. Галерија у Филаделфији је по саставу, уређењу, врсти објекта, најсуптилнија и најлепша коју сам видео (Петровић 2003: 237).

Ипак, због избијања Другог светског рата ова замисао није реализована. У својим извештајима Растко ће поменути и Николу Теслу. Тако августа 1937. године обавештава Министарство иностраних дела о чланку објављеном у тиражној њујоршкој штампи о великом научнику који је својим истраживањима „предвидео безталасни пренос мисли и енергије” (Петровић 1994: 128).

Током Другог светског рата интензивирана је Расткова културна дипломатија. Пажње вредно је његово учешће у антологији *Heart of Europe*, коју су 1943. приредили Клаус Ман, син Томаса Мана, и Херман Кестен. За ту књигу, посвећену модерној европској књижевности, Петровић је, као уредник за југословенски део, одабрао и превео три текста: приповетку „У гостима” („On a Visit”) Драгише Васића, потом приповетку „Станоја” Борисава Станковића и песму Милана Дединца „Како умиру тихи” („How Silent They Who Die”). Исте године, десетог маја, учествовао је на великој комеморацији одржаној у Њујорку поводом десетогодишњице нацистичког спаљивања књига. Пред масом окупљеног света прочитао је поему „Велики друг” („The Great Friend”). О том изузетном дану који је провео са Андреом Бретоном, Растко је, две године потом, маја 1945, писао Марку Ристићу:

Написао сам међ другима и једну песму коју би, мислим, ти волео. Или је можда не би волео. Знаш да сам пре две године читао своје стихове (на комеморацији спаљивања књига) пред неколико хиљада у Њујорку. (...) Али то није важно, већ да сам то вече био у једној собици у којој је твој Бретон рецитовао Аполинера и Рембоа, својим невероватним гласом и дикцијом. Никад нисам видео човека који зна толико стихова напамет. Био сам толико заљубљен у његово рецитовање, ваљда и што је било мало тебе ту... (Петровић 2003: 258).

Долазак у Вашингтон новог југословенског амбасадора, Станоја Симића, изасланика комунистичког режима, означио је, априла 1945, крај Расткове дипломатске службе. Његова позиција у америчкој престоници била је тада блиска емигрантској судбини Милоша Црњанског у Лондону. Оставши без посла, Растко је покушао да живи од књижевног рада, али без већег успеха. Из тога доба датира његова преписка са Албертом Лордом око превода првог дела романа *Дан шест* на енглески језик. Будући професор Универзитета у Харварду и аутор књиге *Певач прича*, био је средином четрдесетих година блиски Растков пријатељ и са њим водио разговоре о ентологији, антропологији и нашој епској народној поезији, о чему се може закључити на основу сачуване преписке. Лорд се посебно интересовао за Петровићев боравак у Африци – за културу, обичаје, музику и поезију афричких племена. Тако у писму из октобра 1947. године Алберт Лорд захваљује Растку:

Много ти хвала за цртеже и додатне примедбе о афричкој музици. Најзад сам у Библиотеци пронашао књигу о племену Бамбара; она садржи много података – о обичајима и ритуалној музици, али ништа нисам пронашао (бар до сада) о епском материјалу. Нестрпљиво и са велим задовољством очекујем слушање плоча које шаљеш (Петровић 2003: 124).

У поменутом писму упућеном Марку Ристићу маја 1945. године Растко Петровић, тада већ бивши југословенски дипломата који је остао без свих припадности, вели за себе да је човек који „губи своју прошлост парче по парче”. Упућујући честитке Ристићу, који је изабран да буде амбасадор нове, комунистичке државе у Паризу, Растко додаје и ово: „Сада си ти изашао из тешког живота а ја ваљада у њега улазим (да не говорим да ти улазиш у дипломатију у којој се ја баш нисам много прославио)” (Петровић 2003: 257). Иако у дипломатији није досегао ону славу коју има као књижевник, Растко Петровић је свакако један од великих српских уметника који је у „дипломатском фраку” створио изузетна књижевна дела.

ЛИТЕРАТУРА

- Митић 2002: М. Митић, *Поете у фраку*, Београд: Филип Вишњић.
- Петровић 1994: Р. Петровић, *Дипломатски списи*, Београд: Просвета.
- Петровић 2003: Р. Петровић, *Преписка*, Приредила Р. Шуљагић, Београд: Самиздат.
- Петровић 2013: П. Петровић, *Откривање тоталитета: романи Растка Петровића*, Београд: Службени гласник.
- Петровић 2021: П. Петровић, „Растко Петровић и америчка култура”, *Хоризонти модернистичког романа*, Београд: Чигоја штампа.
- Селенић 2019: С. Селенић, *Књижевна дипломатија: међународна сарадња југословенских писаца од средине педесетих до краја седамдесетих година 20. века*, Београд: Институт за новију историју Србије.
- Соурби, Крајгвуд 2019: Т. Sowerby, J. Craigwood (ed.), *Cultures of Diplomacy and Literary Writing in the Early Modern World*, Oxford: Oxford University Press.
- Хамптон 2009: Т. Hampton, *Fictions of Embassy: Literature and Diplomacy in Early Modern Europe*, New York: Cornell University Press.

Predrag Ž. Petrović

LITERATURE, CULTURE AND POLITICS IN THE DIPLOMATIC
LETTERS OF RASTKO PETROVIĆ

(Summary)

Working in the Yugoslav diplomatic missions in Rome, Chicago and Washington, Rastko Petrović left noteworthy diplomatic letters and reports. Those letters provide valuable insights into his political views, artistic interests and participation in organizing cultural activities that promoted Yugoslav culture. Particularly interesting is Rastko's diplomatic activity in America, from the mid-1930s to the end of World War II. While staying in the USA, Petrović made numerous contacts with the state administration, foreign diplomats, cultural and academic institutions, representatives of our diaspora and associations of Yugoslav emigrants.

Keywords: Rastko Petrović, diplomacy, diplomatic letters, politics, literature, culture, America, Yugoslavia.